

Sudan Devriminin Mimarı Dr. Hasan Turabî ve Mücadelesi

Doç. Dr. Enver ARPA*

Takvimler 5 Mart 2016'yı göstermeye başladığı gün haberi tüm dünyaya yayıldı. Geride bıraktığı, dini, siyasi ve kültürel mirasıyla ülkesinin ve İslami hareketlerin son yüzyılının tarihine damgasını vuran âlimlerden biri olan Sudanlı ünlü mütefekkir Dr. Hasan Turabî hakkın rahmetine yürümüştü. Turabî'nin vefatı, İslam Dünyasında derin bir teessürle karşılandı. O, dehası, fikirleri, entelektüel kişiliği, sempatik tarzı ve düşünceleri uğruna sergilediği kararlı mücadelesiyle, ardında bıraktığı mirasıyla asrın mütefekkirlerinden birisi olarak zikredilmeyi hak eden biriydi. Afrika'nın doğusunda yer alan Sudan'da gerçekleşen İslami devrimin mimarı da sayılan Turabî, siyasi fikirleri ve tutumuyla Afrika'da, Arap dünyasında ve diğer bölgelerdeki Müslümanlar arasında büyük bir yankı uyandırmıştır. Öne sürdüğü bazı düşünceler sebebiyle eleştirilmiş olsa da yaşam tarzıyla, azimli mücadelesiyle, kararlı tutumuyla takdir görmüş ve ölüm kendisini alıp götürünceye kadar sürekli gündemde kalmıştır.

* DİB, enverarpa@hotmail.com

Kitaplarının bir kısmı Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmış olsa da Turabî'nin hayatı, dini ve siyasi mücadelesi, son dönemlerde ileri sürdüğü ve kendisini tartışmalı hale getiren bazı düşünceleri hakkında Türkçe yapılmış fazla çalışma bulunmamaktadır. Sudan'da görev yaptığımız dönemde kendisiyle sohbet etme, İslam dünyasının sorunlarını müzakere etme fırsatı bulunmuştuk. Turabî, düşünsel bir dünya turu şeklinde gerçekleştirdiği bu değerlendirmesinde bize derin bir ufuk açmıştı. Bu görüşmeden edindiğim izlenimleri hem Türkiye'de yayınlanan bir dergide yayınlamış hem de Sudan hatıralarımı kaleme aldığım "Afrika Satrancında Sudan" isimli kitapta yazmıştım. Vefatının ardından onu anmak, az da olsa kendisini Türk okuyucusuna tanıtmak üzere bu yazıyı kaleme almanın gerekliliğini düşündüm.

Turabî'nin vefatından kısa bir süre önce bir araştırmada yararlanmak üzere oğlundan babasının sireti hakkında bilgi talebinde bulunmuştum. Turabî'nin ofisinden hayatı ve eserleri hakkında bana bir dosya gönderilmişti. Bu bilgileri, tasarladığım incelemede henüz kullanmadan merhumun vefat haberi ulaştı. Bu değerlendirmede ofisinden gönderilen bu bilgilerden, kendisiyle yaptığımız görüşmenin notlarından ve hakkında yapılan farklı değerlendirmelerden yararlanmaya çalışacağım. Bu vesileyle merhuma Cenab-ı Allah'tan rahmet diliyorum.

Kısa Hayat Hikâyesi

Hasan Turabî, 1 Şubat 1932 (24 Ramazan 1351 h.) tarihinde Sudan'ın doğu bölgesinde Eritre sınırına yakın bir yerde bulunan Kasala şehrinde doğmuştur. Aslen Sinnar Devleti döneminde Cezire bölgesinde Bediriyye Kabilesine mensup atalarının yaşadığı Vud Turabî köyündendir. "Tabakatu Vud Dayfillah" isimli kitapta onun Sinnar Devleti döneminde yaşayan 7 nesil önceki dedesinin hikâyesi anlatılmaktadır. Anlatılanlara göre dedesi, âlim bir kişi olup dönemdeki sultan dâhil insanlara iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir tebliğci idi. Hac için Mekke'ye giderek orada ıslah hareketi için uzlete çekilmiştir. İlim ve ibadet hayatına çekilmiş ve 1705 yılında vefat edinceye kadar yaşamını bu yolda sürdürmüştür.

Küçük yaşta annesini kaybeden Hasan Turabî, döneminin ünlü kadılarından biri olan babasının görevleri sebebiyle Sudan'ın çeşitli bölgelerine sık sık seyahatlerde bulunmuştur. Farklı bölgelerde hayatını idame ettirmesi sebebiyle bilinen geleneksel yaşam tarzından uzak olarak büyümüştür.

Babasının bu görevi, Turabî'ye hayatının ilk dönemlerinde farklı tecrübeler edinme fırsatı doğurmuştur. İlk tahsilinin bir bölümünü Sudan'ın batısında bulunan Um Ravabe okulunda, diğer bölümünü ise doğudaki Rusayris'te tamamlamak zorunda kalmıştır. Orta tahsilini ise Sudan'ın orta bölgesinde

yer alan Rufaa şehrinde ve ardından Hantub Lisesinde tamamlamıştır. Turabî tahsil hayatında oldukça başarılı olmuş ve sürekli seçkin öğrenciler arasında yer almıştır. Bu başarısından dolayı bazen sınıf atlayarak tahsilini sürdürmüştür. Hartum'da devam ettirdiği yüksek tahsiline dönemindeki öğrencilerden bir yıl önce başlamıştır. Kadı olan babası Abdullah Turabî'nin, ilk eğitimi sırasında kendisine geleneksel Arapça ilimlerini çok sıkı bir şekilde öğretmesinin bu başarısında büyük payı bulunmaktadır. Babası Abdullah ona küçük yaşta Kur'an'ı farklı kıraatleriyle ezberletmiş; sarf, nahiv, belagat, şiir, edebiyat; ardından İslam akaidi ve hukukunu metinleri ve şerhleriyle birlikte okutmuştur.

Hasan Turabî, yüksek öğretim için hukuk alanını tercih etmiştir. Giriş puanı tıp veya edebiyat bölümlerine girmek için de yeterliydi. Ancak bu ikisi arasında bir tercih yapma konusunda tereddüt göstermiş ve ardından Hukuk Fakültesine kayıt yaptırmıştır. Hukuk fakültesi onun dini bilinçlenmesi konusunda önemli aşamalardan biri olmuştur. Fakülteye başlar başlamaz o dönemde üniversite ortamında oldukça etkili olan ve Müslüman Kardeşler Teşkilatının fikirlerine yakın duran "İslami Hareket" in saflarına katılmıştır. O dönemde bu türden bir yönelişin karşı karşıya kalacağı pek çok sıkıntılar bulunmaktaydı. Zira başta kuşatma altına alınan ve özel alana hapsedilen İslam'ın gelenekleri olmak üzere geçmişe ait hususlar bir inkâr ve saldırı tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Buna karşılık Batı'dan ithal edilen kültürel kuşatmanın tetiklediği ateist Marksist düşünceler ve dini kenara koyan seküler anlayışlar tüm İslam âlemini kuşatmaya başlamıştı.

Hasan Turabî; böyle bir ortamda, kendi dışındaki çatışmacı mücadelelerden ve gerek eğitim ve gerekse toplumsal ortamlar için oluşturduğu içindeki yapılanmadan ve dayanışmadan güç alarak büyüyen Sudan'daki "İslami Hareket" içerisindeki faaliyetlerini sürdürmüş, babasından aldığı dini bilgiyi bu hareket içerisinde geliştirerek bir bilince dönüştürmüştür. Küçük yaşlarda zihnine yerleştirdiği dini metinleri, artık işlevsiz kaldığını düşündüğü geleneksel dini kültürü, karşı karşıya kaldığı bu meydan okumalar muvacehesinde değerlendiren ve zihinsel dönüşümünü sağlamıştır. Turabî, o dönemden itibaren Kur'an üzerinde incelemeler yapmaya, fıkıh usulü hakkında çalışmalar yapmaya, Hz. Peygamber'in siresini yeniden okumaya, İslam düşüncesini yeniden düşünüp değerlendirmeye başlamıştır. Devam etmekte olduğu hukuk eğitimi ona fazla bir yük veya sıkıntı getirmiyordu ve Turabî, bu eğitimini toplumun karşı karşıya bulunduğu mevcut meydan okumaları etkisizleştirmek için yürüttüğü usul çalışmalarını destekleyici bir unsur olarak kullanıyordu.

Turabî, İngiliz hukukunu ve Şeriatı kapsayan hukuk eğitimini aldığı Hartum Hukuk Fakültesinden 1955 yılında mezun oldu. Eğitimini tamamladığında

mezun olan öğrencilerin görev almak için yarıştığı hakimlik, savcılık ve avukatlık gibi alanlar bulunmasına rağmen bunlara başvurmamıştır. Yüksek öğrenim görmek için burs başvurusunda bulunmuş ve İngiliz Hukuk Fakültesi idaresinin kendisine karşı takındığı tavra sabırla direnerek sonunda Londra Üniversitesi'nde burslu okumaya hak kazanmıştır. İki yıl süren İngiltere'deki bu eğitiminde hukuk alanında yüksek lisansını tamamlamıştır. İngiltere yılları Hasan Turabî'nin Batı uygarlığı, düşüncesi, toplumu, kültürü, kurumları, öğretim üyeleriyle ilk direk teması olmuştur. Bu temas, ona yabancı dilleri, toplumları ve tarihi öğrenme merakı kazandırmıştır. Turabî bu merakı sayesinde Batı medeniyetini detaylı bir şekilde öğrenmiştir. Turabî bu yıllarda İngiltere'de okumakta olan Sudanlı Müslüman öğrencilere de liderlik yapmış; Doğu ve Batı kültür faaliyetlerine katılmıştır.

Turabî, İngiltere'den döndükten sonra Hartum Üniversitesi Hukuk Fakültesinde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. Bu dönemde hukuk Fakültesinde dersler Arapça'ya çevrilmeye başlamıştır. Turabî, öbür yandan da "İslami Hareket" içerisindeki faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Ancak bilgi ve görgüsünü arttırma râğbeti her geçen gün artarak devam etmiş ve geçmişte yaptığı gibi yeniden bir hamle yaparak bu arzusunu gerçekleştirmek üzere ikinci bir Avrupa yolculuğuna çıkmıştır. Ancak bu defa İngiltere yerine Fransa'ya gitmiş ve genel hukuk alanında doktora yapmak üzere 1959 yılında Sorbon Üniversitesi Hukuk Fakültesine kayıt yaptırmıştır. "Fransız Hukuku ile Anglo Sakson Hukuku Arasında Karşılaştırmalı Olarak Örfi Hükümler" konulu teziyle doktorasını tamamlamıştır. Turabî, Fransa yıllarında yeni bir dil öğrenmiş ve yeni bir kültürle tanışmıştır. Burada yaşadığı dönemde başta kuzey ve batı Afrika ülkeleri olmak üzere İslami çevreyle ilişkileri daha da artmıştır. Turabî, o dönemde Fransa'nın egemenlik alanında yaşanan Cezayir devrimi, sömürge ülkelerin bağımsızlık talepleri gibi büyük siyasi ve fikri çalkantılara şahit olmuştur. Öbür yandan Fransa bu yıllarda siyaset ve ilim adamlarının toplandığı bir merkez haline gelmişti. Paris, bu eşsiz tecrübenin kazanılabileceği en uygun şehir olmuştu. Turabî, bu ortamdan en güzel şekilde yararlanarak kendisini yetiştirmeye çalışmıştır.

1964 yılında Fransa'dan döner dönmez son İngiliz dekanın da ayrılmasıyla boşalmış bulunan Hartum Üniversitesi Hukuk Fakültesi dekanlığına atanmıştır. Ancak akademik hayatı uzun sürmemiştir. Siyasi ortam; onu, 1958 yılının Kasım ayında darbeye yönetimi ele geçiren askeri cuntaya karşı başlayan Ekim Halk Ayaklanmasını tetikleyen önderler arasına sokmuştur. Turabî, Sudan'dan ayrılmak isteyen Güney bölgesinin yarattığı "Güney Sorunu" için öne sürdüğü çözüm önerileri ve özgürlükçü bir anayasa ikame edilmesi yönünde yaptığı güçlü çağrılarıyla bu ilk halk ayaklanmasının sözcüsü durumuna yükselmiştir. Ekim ayaklanması, Sudan'da yeni bir parlak yıldız

zın düşünce ve siyaset dünyasında öne çıkması hususunda kapıları sonuna kadar açmıştır. Generalleri yönetim alanından uzaklaştıran bu ayaklanma Turabî'yi ise iştiğal etmekte olduğu akademik alandan alarak siyaset dünyasına dahil etmiştir.

Hasan Turabî, dış dünyayla sürekli bir ilişki içerisinde bulunmuş, dünyanın 5 kıtasını kapsayan seyahatlerle dünyayı tanımaya çalışmıştır. Amerika'dan Çin'e kadar gittiği yerlerde ilim, siyaset ve ekonomi merkezlerini ziyaret ederek incelemelerde bulunmuş, bilgisini arttırmaya çalışmıştır. Henüz genç bir öğrenciyken başladığı bu seyahatleri, doğuda ve batıda ilim dünyasının katkısını takdir ettiği, konferanslarını merakla izlemeye başladığı bir akademisyen olduğu dönemlere kadar sürmüştür. Özellikle İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve 1993 yılında gerçekleşen Kanada seyahatleri ile büyük bir yankı uyandırmıştır. İngiliz basını onu "Gri takımlı elçi", Fransız basını ise onu "Zenci Papa" gibi sıfatlarla haberleştirmişlerdir. Amerika Kongresinde yaptığı "Sudan ve İslami Uyanış" isimli ünlü konuşması Kongre üyeleri üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Ancak bu konuşmasının ardından uluslararası mahfiller karanlık unsurlarla işbirliği halinde 1993 yılında Kanada'nın Ottawa Havaalanında ona bir suikaste bulunmuştur.

Turabî, bu suikast girişiminden mucizevi bir şekilde kurtulmuştur. Ağır yaralı olarak yaklaşık bir ay şuuursuz ve baygın bir halde yoğun bakımda kalan Turabî, tüm umutların tükenmekte olduğu bir Kurban Bayramının sabahında gözlerini tekrar hayata açmıştır. O gün Arafat'taki Müslümanlar da dahil olmak üzere dünyanın pek çok bölgesinde Müslümanlar onun için duaya durmuşlardı. Turabî'nin bu umutsuz halden tekrar dünyaya gözlerini açması onun vakasını izleyen Tıp Dünyası'nda hayretle karşılanmıştır. Bu yarı ölüm halinden tekrar hayata nasıl döndüğü tıbben izah edilememiştir.¹

Siyasi Hayatı

Hasan Turabî Fransa'da doktora eğitimini tamamlayıp Hartum'a döndükten sonra Müslüman Kardeşler'e yakınlığıyla bilinen İslami Hareket'in siyasi kanadı olan "İslami Sözleşme Cephesi"ne üye olmuştur. İslami Sözleşme Cephesi, kısa bir süre içerisinde Sudan siyaset hayatında etkili bir konuma yükselmiştir. Hasan Turabî, 1964 yılında bu Cephe'nin genel sekreterliğine getirilmiştir. O dönemde "Ümmet Partisi"ni destekleyen Sufi meşrepli "el-Ensar" hareketi ile "el-İttihadi Partisi"ni destekleyen "el-Hatmiye" hareketlerinin meydanları paylaştığı siyasal ortamda en etkili aktör olmuştur. Turabî önderliğindeki bu hareket, Ca'fer Numeyri'nin 1969 yılında gerçekleştirdiği askeri darbeye kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Numeyri darbeden sonra İslami Sözleşme Cephesinin liderlerini tutuklamıştır. Turabî, sekiz yıl süren

bu dönem içerisinde 3 defa hapse atılmış ve yaklaşık 6 yıl içerde kalmıştır. İslami Sözleşme Cephesinin 1977 yılında Numeyrî ile bir uzlaşmaya gitmesi üzerine Turabî serbest kalmış ve Libya'ya sürgüne gönderilmiştir. Turabî, Libya'da 3 yıl kaldıktan sonra Numeyrî'nin İslami hareketlerle yaptığı uzlaşma çağrısına olumlu yaklaşarak işbirliği yapmış ve onun liderliğindeki hareket Sudan'ın yönetiminde yeniden söz sahibi olmaya başlamıştır. Turabî, yapılan uzlaşma üzerine 1979 yılında ülkenin başsavcısı olarak atanmıştır.²

Turabî önderliğindeki İslami Hareket'in çabaları meyvelerini vermeye başlamış ve Sudan'da İslami eğilim her geçen gün güçlenmeye başlamıştır. Cafer Numeyrî, Turabî'nin de telkinleri sonucunda 1983 yılında sosyalist sistemi terk ederek İslam şeriatını uygulamaya koymuştur. Ancak başta ülkenin güney bölgesinde yaşamakta olan Afrika asıllı ve büyük çoğunluğu animist olan yerliler olmak üzere Müslüman olmayan nüfusun buna itiraz etmesi sonucunda ülkede büyük bir kargaşa yaşanmaya başlamış ve çatışmalı bir döneme girilmiştir. Ardından yaşanan kuraklıkla birlikte had safhaya ulaşan yoksulluğun da etkisiyle ortam hazır hale gelmiş ve 1985 yılında Numeyrî yönetimi askeri bir darbeyle devrilmiştir.

1982 yılında başsavcılık görevinden ayrılan Hasan Turabî, Cafer Numeyrî'nin 1985 yılında iktidardan düşürülmesinden sonra "Mili İslami Cephe" partisini kurarak siyasi faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak 1986 yılında yapılan parlamento seçimlerinde başarılı olamamıştır. Seçimlerde alınan yenilgi Turabî'nin azminden bir şey eksiltmemiştir. Milli İslami Cephe, iktidar için çalışmalarını aksatmadan yürütmüştür. Aynı hareket içerisinde yer alan Ömer el-Beşir tarafından 1989 yılında gerçekleştirilen İslami karakterli darbenin mimarının Hasan Turabî olduğu genel kabul gören bir husus olmuştur. Turabî, bu darbedeki katkısından dolayı "Politika mühendisi" olarak anılmıştır.

Hasan Turabî, mimarlığını yaptığı Milli Selamet Devriminin ardından elde ettiği nüfuzla uluslararası düzeyde İslami projeler üzerinde çalışmaya başlamıştır. İslam Konferansı teşkilatının işlevsiz kaldığını, Müslümanların sorunlarını çözme konusunda bir irade ortaya koyamadığını düşünen Turabî, bu teşkilata alternatif olarak 1991 yılında 45 ülkeden üyelerin katılımıyla kurduğu Halkçı Arap ve İslam Kongresi çatısı altında çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.³ Turabî, kurduğu bu teşkilata Filistin Halk Kurtuluş Cephesi, Hamas, İslami Cihad, Cezayir İslami Cihad'ı ve Hizbullah gibi farklı ideolojik zeminler üzerine bina edilen ve Batılı ülkeler tarafından radikal ve terörist olarak değerlendirilen İslami grupları da dâhil etmiştir.

Turabî, Amerika'nın 1991 yılında Kuveyt'i bahane ederek Irak'ı işgal etmesine şiddetle karşı çıkmış ve bu yüzden Batılı ülkelerin yanı sıra başta Suudi Arabistan olmak üzere pek çok İslam ülkesiyle de arası bozulmuştur. Sudan

hükümetiyle Suudi Arabistan'ın Kuveyt savaşında ihtilafa düşmesi üzerine Amerika işgaline karşı çıkan el-Kaide lideri Usame b. Ladin⁴ Sudan'a sığınarak faaliyetlerini buradan sürdürmeye başlamıştır. Sudan böylece o dönemde Amerika karşıtı cephenin merkezi konumuna gelmiştir. Ancak Turabî'nin desteğine haiz olan bu tavır Sudan'ı uluslararası alanda büyük bir yalnızlığa itmiş ve ambargolara maruz bırakmıştır.⁵ Nitekim bu baskı ve ambargolara direnemeyen Sudan hükümeti, 1991-1996 yılları arasında ülkede faaliyetlerini sürdüren Bin Ladine yol göstermek zorunda kalmıştır. Bin Ladin buradan Afganistan'a geçse de Sudan yıllarca bu tutumundan dolayı eleştirilere maruz kalmaktan kurtulamamıştır. Turabî'nin talebelerinin idaresindeki Sudan'ın tepki çeken icraatları bunlarla da sınırlı kalmamış, ülke adeta emperyalist güçlerle sorunlu olan ve kendi mücadelelerine destek olabileceğini düşündükleri tüm grupların karargâhı haline gelmiştir. Sol görüşlü Ebu Nidal örgütü ile Çakal Karlos namı Ilich Ramirez Sanchez gibi ünlü kaçaklar da bu dönemde Sudan'da kendilerine yer bulmuşlardır.

Turabî, 2008 yılında kendisiyle yaptığımız görüşmede Batı'nın İslam'ı bir alternatif olmaktan çıkarmak için İslam ülkeleri üzerinde çeşitli oyunlar oynadığını, idarecilerini kurdukları baskılarla kendilerine itaat eder hale getirdiğini, itaat etmeyenleri çeşitli şekillerde alaşağı ettiğini ifade etti. Bunun en bariz örneklerinin Irak'ın eski lideri Saddam Hüseyin ile Libya lideri Kaddafi olduğunu söyledi. Saddam Hüseyin'in başlangıçta kendilerine itaat eden bir lider olduğunu ancak zamanla biraz asi tavır takındığını ve uğradığı akıbetin ortada olduğunu hatırlattı. Libya lideri Kaddafi'nin isyankâr tavır Afrika ve Müslüman halkın gönlünü okşuyordu. Ancak çok geçmeden o da susturuldu hatta yandaş bir tavır sergilemeye başladı. Çünkü tahtının sarsılacağını biliyordu.

Turabî, buna karşın Müslümanların öncelikle sahip oldukları farklı gruplaşmaları bir ayrılık vesilesi yapmamalarının gerekli olduğunu, herkesin kendi metoduyla çaba sarf edebileceğinin altını çizerek, bilinçli olma ve gelişen şartlara uygun düşünceler üretmenin gerekliliğini savundu. Şianın "Ayetul-lah" isminde Batı'daki kiliseye benzer bir yapılanma oluşturduğunu bunun çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek çözümler üretilmesine bir engel teşkil ettiğini ve Şia'yı böylece umut olmaktan çıkardığını söyledi.⁶

Turabî, katı bir ehl-i sünnet mensubu olmakla birlikte küresel siyaset bağlamında Şia'yla birlikte yürütülecek ortak bir mücadele ve Sünni Şii ayrımını ortadan kaldıracak bir tutum sergilemeye çalışmıştır. Ancak tüm çabalarına karşın bu hususta bir sonuç elde edememiştir. Ürdünlü ünlü mütefekkir Dr. Ahmed Nevfel, Turabî'nin vefatının ardından yayımladığı taziye mesajında onunla ilgili bir anısını anlatırken bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: Turabî, defalarca bizi Amman'da ziyaret etti, biz de kendisini bir kaç defa

Hartum'da ziyaret etmiştik. 1990 yılında Irak'a karşı başlatılan savaşın sona erdirilmesi için dünyanın çeşitli bölgelerinden önde gelen âlimlerle defalarca görüştü. Ancak işgal projesi çok büyüktü ve üstesinden gelinecek türden değildi. Bu bağlamda Humeyni'yle de yaptığı görüşmeyi bize anlatarak şöyle dedi: Humeyni Arapça bildiği halde bizimle tek kelime Arapça konuşmadı. Tercüman, o sanki hiç Arapça bilmiyormuş gibi söylediklerimizi kendisine tercüme ediyordu. Oysa Humeyni Irak'ta yıllarca yaşamıştı, Arapça bilmesi mümkün değildi. Kendisine şöyle dedim: Niçin Arap ve Fars anlaşmazlığını ortadan kaldırmak için biz Arap Körfezini (İranlılar Fars körfezi diyorlar) İslam Körfezi olarak isimlendirmiyoruz, dedim. Humeyni bu sözüm üzerine silkelenerek ayağa kalktı ve hiddetle "Görüşme burada bitmiştir" dedi.⁷

Turabî'nin fikir babalığı yaptığı Ömer el-Beşir yönetimindeki Sudan Cumhuriyeti, 1999 yılına kadar süren bu birliktelik döneminde İslam ülkeleriyle ve dünyadaki İslami hareketlerle çok sıkı ilişkiler geliştirmiştir. 90'lı yıllarda uygulanan bu aktif politika Sudan'ı uluslararası bir aktör konumuna getirdiği gibi onu emperyal dış güçler ve bu politikasını kendi gelecekleri açısından bir tehlike olarak gören başta komşu ülkeler olmak üzere çeşitli ülke yönetimlerinin de hedefine koymuştur. Ülke içerisinde Afrika asıllı yerlilerin başlattığı olaylar özellikle güney bölgesinde kanlı çatışmalara dönüşmüştür. Sudan hükümetinin başvurduğu güvenlik önlemleri her geçen gün artarak devam eden bir eleştiri bombardımanına tabi tutulmuştur.

Başta bu iç olaylardaki tutumu ve yaşanan bazı yolsuzluklar konusundaki tavrı olmak üzere Beşir hükümetiyle çeşitli konularda anlaşmazlığa düşen Turabî, daha fazla özgürlük, geniş istişare, yolsuzluklarla daha fazla mücadele, Valilerin merkezden atanmaması, başbakanın belirlenmesi vb. söylemleri sebebiyle Beşir yönetimiyle derin bir ayrılığa düşmüştür. Beşir, cumhurbaşkanının yetkilerini kısıtlamayı öngören bu söylemleri reddederek 1999 yılında parlamentoyu feshetmiş ve Turabî'yi, 1996 yılında parlamento dışından atanmış olduğu Meclis Başkanlığı görevinden almıştır.

1999 yılında Halkçı Kongre Partisini kurarak siyasi faaliyetlerini ayrı bir koldan yürütmeye karar veren Turabî, bundan sonraki dönemde Beşir hükümetinin en azılı muhaliflerinden biri olmuştur. 2001 yılında partisinin ayrılıkçı güney hareketi John Garang liderliğindeki Halkçı Kurtuluş Ordusuyla bir anlaşma yapması üzerine hapse atılmıştır. Ardından 2004 yılında partisinin darbe hazırlığı yaptığı iddiasıyla tekrar tutuklanmıştır. 2008 yılında Darfur bölgesinde hükümetle çatışmakta olan ayrılıkçı silahlı grup Adalet ve özgürlük Hareketi'ni desteklediği gerekçesiyle partisinin bazı üyeleriyle birlikte tekrar tutuklanmış ancak kısa bir süre sonra serbest bırakılmıştır.

Devlet başkanı Ömer el-Beşir ile Turabî arasındaki anlaşmazlık 2009 yılında zirve noktasına ulaşmıştır. Turabî, Darfur'da yaşanmakta olan çatışmaların bütün vebalini Beşir'e yükleyerek onu tek sorumlu ilan etmiştir. Turabî, bu bölgede yaşanmakta olan olaylar sebebiyle Uluslararası Ceza Mahkemesinin Beşir hakkında verdiği tutuklama kararını destekleyerek Beşir'in teslim olmasını istemiştir. Bunun üzerine tutuklanarak hapse atılmış ancak bu tutukluluk hali de uzun sürmemiştir. Ardından 2011 yılında Güney bölgesinin ayrılmasıyla ilgili referandum sırasında, Arap baharı diye isimlendirilen süreçte yaptığı bazı açıklamalardan dolayı kısa süreli göz altılara tabi tutulmuştur.

Ömer el-Beşir'le uzun bir süredir muhalif kalan ve Darfur'daki ayrılıkçı Adalet ve Eşitlik Hareketini desteklediği iddia edilen Hasan Turabî, Devlet Başkanı Ömer el-Beşir'in 2015 yılının başında bulunduğu "Milli Diyalog" çağrısına olumlu cevap vermiş ve biraraya gelen farklı grupların ülke sorunlarının çözümü konusunda büyük oranda anlaşmaya vardıkları basına yansımıştı. Sudanlı dostlarımızla yaptığımız görüşmelerde bu anlaşmanın sağlandığı ve metin oluşturma sürecinin başlatıldığı ifade edildi. Turabî'nin bu tutumu ülkede barış ve istikrarın sağlanması için büyük bir umut yaratmıştı. Zira Turabî'nin katılmadığı herhangi bir mübaderenin başarıya ulaşma şansının bulunmadığı genel kabul gören bir husustur. Umarım vefatı ortaya çıkan bu umudu sekteye uğratmayacaktır.

Sudan'da görev yaptığımız 2008 ila 2011 yılları arasında Turabî ile Ömer el-Beşir başkanlığındaki iktidar partisinin mücadelesine biz de tanıklık ettik. Burada şu hususun altını çizmekte yarar görüyorum. Turabî, her ne kadar defalarca tedbir amacıyla gözaltına alınmış olsa da başta Cumhurbaşkanı Ömer el-Beşir olmak üzere Sudan yönetimi hiç bir zaman Turabî'ye eziyet sayılabilecek bir tutum içerisinde bulunmamıştır. Tüm eleştirilerine karşı Beşir'in başkanlığını yürütmekte olduğu Milli Kongre Partisi'nden Turabî'ye sert bir eleştiri yöneltilmemiştir. Beşir ve arkadaşları sürekli olarak Turabî'ye "inatçı bilge hocamız" muamelesinde bulunmuşlardır. Sudan'daki Beşir ve Turabî mücadelesi Türkiye'deki Erbakan ve Erdoğan mücadelesiyle büyük bir benzerlik arz etmektedir. Erdoğan ve partisi nasıl merhum Erbakan'ın itirazlarına tepki verip saygısızlıkta bulunmadıysa Beşir ve arkadaşları da benzer şekilde Hasan Turabî'ye hep müsamahalı davranmış ve gereken saygıyı göstermişlerdir. Sudanlı üst düzey görevliler veya iktidar Partisi mensuplarıyla konuştuğumuzda Turabî'yi eleştirme yerine ondan saygıyla bahsettiklerine biz defalarca şahit olduk. Nitekim Turabî vefat ettiğinde Beşir başta olmak üzere Sudan yönetimi defin işleminin ön sıralarındaki yerini almıştır. Cenazesine her kesimden insanlar katılmıştır.

Hasan Turabi ve Ömer el-Beşir

(Kaynak:<http://www.aljazeera.com/news/2016/03/sudan-opposition-leader-hassan-al-turabi-dies-160305170543964.html>)

Düşünce Dünyası ve Eserleri

Turabî, hayatının ilk dönemlerinde Müslüman Kardeşler Cematine yakın durmuş ve düşünceleri onlarla aynı mecrada gelişmiştir. Ancak daha sonraki dönemde İhvan'ın genel müşidinin hapse atılması üzerine onun artık içeride iken müşitlik yapamayacağını ileri süren Turabî ile bu hareket arasında ayrılık kaçınılmaz hale gelmiş ve Turabî, İhvan'dan ayrılarak farklı bir yapı altında yoluna devam etmiştir.⁸ Hayatının ilk dönemlerinde ihvan çizgisinde oluşturduğu ilmi kişiliği genel hatlarıyla varlığını devam ettirse de Turabî'nin tahsil için Batı'da geçirdiği dönem kendisini düşünsel anlamda daha geniş bir yelpazeden olayları değerlendirmeye sevk etmiştir. Bu etki, Turabî'nin siyasal ve toplumsal bazı görüşlerinde izlerini açıkça dışa vurmaktadır. Özellikle, özgürlük, genişletilmiş şura, diyalog, kadının sosyal statüsü vb. düşüncelerinde bu izleri görmek mümkündür. Turabî'yi Müslüman Kardeşlerden ve daha sonraki dönemde Ömer el-Beşir'in partisinden ayrı bir yerde konumlandıran bu tür düşünceleridir. Turabî, iç siyasette daha özgürlükçü anayasa, diyalog, toplumsal istişare vb. söylemler ileri sürerek muhalefet yapmıştır.

Son dönemde ileri sürdüğü bazı dini düşüncelerinde de benzeri bir yaklaşım ortaya koyan Turabî, içki içenin cezası ve kadınların toplumsal hayattaki yeri ile ilgili şaz addedilen bazı fikirleri sebebiyle başta bazı dava arkadaşları olmak üzere geniş kitlelerin tepkisine maruz kalmıştır. Turabî'nin İslam mez-

heplerine muhalif olan ve büyük tepki çeken bu fikirlerini şöyle özetlemek mümkündür:⁹

1. İçki içen kişiye, sarhoşluğu, düşmanlık yapıp saldırıda bulunacak düzeyde olmadıkça had cezası uygulanmaz. Turabî'nin içkiyi haram görmediğini ileri süren bazı kişiler olmuşsa da bu doğru değildir. Turabî'nin bu görüşü, içkinin haram veya haramlığıyla ilgili değil içki içene hangi durumda had uygulanması gerektiğiyle ilgilidir.
2. Kadınların örtüsü, göğsün kapatılmasından ibaret olup sadece Hz. Peygamberin hanımlarına aittir; onların durumu diğer kadınlar gibi değildir, çünkü onlar Hz. Peygamber'den sonra da evlenemezler.
3. Kadın erkeklere imamlık yapabilir; temas etmemek kaydıyla namazda onlarla yanyana aynı safta durabilir.
4. Kadının şahitliği bütün hususlarda erkeklerin şahitliğiyle aynı hükümdedir.
5. Kadın evinde oturmak zorunda değildir, toplumsal hayatın her bölümünde sınırsızca yer alabilir.
6. Müslüman bir kadın ehli kitap biriyle evlenebilir.

Burada bu görüşleri teker teker inceleyerek fıkhî bir değerlendirmede bulunmak istemiyoruz. Bu fikirlerin, İslam ulemasının kahir ekseriyeti tarafından şiddetle reddedildiği malumdur. Turabî'nin bu görüşlerinde bizim dikkatimizi çeken husus şudur: Bu görüşlere konu olan tutumların hemen tamamı Batılı düşünce mensuplarınca sert eleştirilere tabi tutulmaktadır. Bu eleştiriler daha çok İslam'ın kadına değer vermediği, onu ikinci planda tuttuğu, kadına karşı negatif bir ayrımcılık yaptığı yönündedir. Pozitivist bilimsel düşüncenin etkisinde kalan bazı Müslüman ilim adamlarından da bu eleştirileri bertaraf etmek amacıyla çok zayıf kalsa da benzer düşüncelerin sadır olduğuna zaman zaman şahit olmaktayız. Eşdeğerleri gibi Turabî'nin bu çabasının da sürekli muhatap olduğu Batı düşünce dünyasına karşı geliştirilmiş bir tepki olduğunu düşünüyoruz. 19. yüzyılda nükseden ve günümüze kadar etkisini sürdüren pozitivist rasyonalist anlayış karşısında İslam'ı geleneksel yöntemlerle savunmanın zorluğu ortadadır. Turabî, gerek tahsil hayatı ve gerekse siyasal faaliyetleri sebebiyle Batı'yla kurduğu ilişkilerinde bu sıkıntıyı bütün canlılığıyla yaşamıştır. Bu sıkıntıyla yüzleşmiş bir halde İslam'ı anlatma gayreti kendisini bu tür savunmalara sevk etmiş olmalıdır. Bunun bir neticesi olarak bazı dini meseleleri pozitivist bir anlayışla açıklamaya çalışmış, İslam'ın modern yaşamla bir çelişki oluşturmadığını ispatlama gayreti içerisinde olmuştur. Bu bağlamda İslam kültüründe bir hayli yaygın olan kabir azabının, kıyametin alametleri olarak zikredilen bazı hadiselerin asılsız olduğunu, İsa (as) Mesih

ve Deccal gibi kişilerin gelmeyeceğini, bu düşüncelerin İslam'la alakalı olmadığını ısrarla savunmuştur.

Geleneksel İslami kültürle pozitivist modern paradigma arasında sıkışan Turabî, pozitivistin İslam kültürüne yönelttiği eleştirileri bertaraf etme çabası içerisinde olmuştur. 2008 yılında kendisiyle yaptığımız bir görüşmede Müslümanların en büyük ve temel problemlerinin çağın gereklerine uygun bir yapılanmaya gitmeyi başaramamaları, adeta ne yapacaklarını bilememeleri olduğunu söyledi. Dünyanın hızla değiştiğini, çok farklı bir ortamın geliştiğini, Müslümanların bu gelişmeleri değerlendirecek, buna çözümler üretecek bir performans sergileyemediklerini, bunun da kendilerini bu zelim duruma mahkûm ettiğinin altını çizdi. Turabî sorunun temelinde buradan kaynaklandığını, bunu sağlamadıkça da başarı şanslarının bulunmadığını ifade etti. Bu konuda maalesef herhangi bir umut ışığının henüz ufukta görünmediğini, İslam dünyasının bunu idrak edecek bir durumda olmadığını üzülen ifade etmek zorunda olduğunu söyledi. İslam fıkıhçılarının böyle bir vizyona sahip olmadıklarını, hala lüzumsuz malumat üretme derdinde olduklarını, Müslümanlara dünyada itibar sağlayacak olan üretimlerde bulunmaktan oldukça uzak bulduklarını ilave etti. Müslümanların bunu başaramadıkları gibi, ta-kındıkları tavırlarla İslam'ı olumsuz olarak etkilediklerini söyledi.

Tasavvuf erbabının da aynı şekilde dünyayı yorumlamaktan uzak kalıp, dünyanın gidişatına uygun tutumlar geliştirme konusunda hiçbir gayreti olmadıklarını, diğer kesimlerin ise sadece cihadı vurgularken bu cihat kavramına yeni boyutlar kazandırmaktan uzak kaldıklarını bunun da insanlığa İslam adına çözümler sunulmamasının ve Müslümanların bir alternatif olmaktan çıkarılmasının sebebi olduğunu söyledi.¹⁰

İslam'ın çağımızda yeniden bir alternatif olabilmesi için kendi içerisinde bir yeniliğe gitmesinin, yeni bir anlayış ortaya koymasının şart olduğunu düşünen Turabî, ilmi çalışmalarını daha çok bu alana teksif etmiş ve kaleme aldığı hemen tüm eserlerinde bu konular üzerinde durmuştur. Turabî, bir yandan İslam düşüncesinin dünyada yaşanan gelişmeler karşısında yeterli bir hareket alanına sahip olduğunu öne sürerken öbür yandan da Müslüman toplumun kendi dinamikleri ile varlığını sürdürebileceği İslami bir düzenin oluşması için çaba sarf etmiş ve bu hususta kitaplar kaleme almıştır. Turabî'nin eserlerinin listesi bu dediklerimizi açıkça gözler önüne sermektedir.

1. Hürriyet ve Vahdetle İlgili Meseleler (1980)
2. Usul-u Fıkıhın Yenilenmesi (1981)
3. İslam Düşüncesinin Yenilenmesi (1982)
4. Çağdaş İslam Devletinin Sorunları (1982)
5. Dini Tecdid (1984)

6. Yasama Metodu (1987)
7. İslam'da Siyasi Terimler (2000)
8. Din ve Sanat Diyalogu
9. Toplumsal Gelenekler ve Dini Öğretiler Arasındaki Kadın
10. Siyaset ve Yönetim
11. Tevhidi Tefsir
12. Oniki Yılın Seyir İbresi
13. Namaz Dinin Direğidir
14. İman ve Hayata Etkileri
15. İslami Hareket- Gelişimi, Yöntemi ve Kazanımları

Turabî, vefatından önce bu anlayışı ve fikriyatıyla uyumlu olacak bir yöntemle başlattığı ve tevhidi tefsir diye isimlendirdiği bir tefsir çalışması yürütüyordu. Siyaset toplum ve aileyle ilgili konularda İctihad ve Şuraya önem verdiği gibi ilim ve fikir konusunda da toplu içtihad ve şuraya önem veren Turabî bu anlayışla bu çalışmasına bazı ilim adamlarını da dahil etmiştir. Bazı bölümlerin yayınlandığı bu tefsirinde Turabî, bu Kur'an'ı bütüncül bir yaklaşımla ele almaya, surelerini, bölümlerini, ayetlerini birlikte değerlendirmeye ve çıkan sonucu bir bütün olarak toplum hayatına tatbik etmeye çalışan bir yaklaşım sergilemiştir.

Notlar

- ¹ Hayatı hakkındaki bu bilgiler, Turabî'nin ofisinden bize e-mail aracılığıyla gönderilmiştir.
- ² http://www.marefa.org/index.php/حسن_الترايبي ;
<http://www.aljazeera.net/specialfiles/pages/3b4d4511-72bd-49cb-a307-b020112c374b>
- ³ <http://www.aljazeera.net/specialfiles/pages/3b4d4511-72bd-49cb-a307-b020112c374b>
- ⁴ O dönemde el-Kaide örgütü henüz bu denli bir tepki çekmiyordu. Daha çok Afgan cihadına destek vermekle tanınan bu örgüt daha sonraki yıllarda büyüyerek tüm dünyada eylemlerde bulunmaya ve tepki çekmeye başladı.
- ⁵ 2008 yılında Hartum'da yaptığımız görüşmede Turabî, Usame b. Ladin'in Sudan'dan ayrıldıktan sonra yaptığı faaliyetlerle İslam'a zarar vermeye başladığını ima ederek şöyle dedi: Kendisini yakından tanırım; o, kendisine isnad edilen tüm bu eylemleri başarıma becerisine sahip biri değildir. O, maalesef İslam'ı karalamak, onun itibarını yok etmek isteyen güçlerin bir aracı haline gelmiş ve bu haliyle İslam'a büyük bir zarar vermektedir. Oysa Müslümanlar bir strateji sahibi olmalıdır.
- ⁶ Bkz. Enver ARPA, Hasan Turabî ve Darfur Sorunu, İslam Ülkeleri Tarih ve Coğrafya Etüdleri Dergisi, 2010/1, Yıl 2, sayı 2,3 (Bahar) s. 65.
- ⁷ Bkz. <https://www.facebook.com/Dr.AhmadNofal/photos/pb.141000869247436.-2207520000.1457665205./1219669158047263/?type=3>
Turabî'nin, küresel mücadele bağlamında tüm Müslümanların işbirliği yaparak güç kazanması amacıyla yürüttüğü bu çabaları muarızları tarafından sert eleştirilere tabi tutulmuştur. Ünlü el-

Arabiye kanalı vefatının ardından yaptığı değerlendirmede onu ve arkadaşı Gannuşı'yi, Sünni ve Şii tasnifini kabul etmemekle ve Humeyni'ye yaklaşmakla itham etmiştir. Bkz. <http://www.alarabiya.net/ar/Arab-and-world/2016/03/05>

⁸ Bu konuda bilgi için bkz. http://www.ikhwanwiki.com/index.php?title=حسن_الترابي

⁹ Turabî'nin bu görüşleri ve hakkında yapılan bir değerlendirme için bkz.

<http://fatwa.islamweb.net/fatwa/index.php?page=showfatwa&Option=FatwaId&Id=73831>

¹⁰ Bkz. Enver ARPA, Afrika Satrancında Sudan, Meneviş Yay., Ankara 2013, s. 112-113; Hasan Turabî ve Darfur Sorunu, İslam Ülkeleri Tarih ve Coğrafya Etüdleri Dergisi, 2010/1, Yıl 2, sayı 2,3 (Bahar) s. 62 vd.